

Z jednání stranických orgánů Ústředního výboru Komunistické strany Československa o sociologii v ČSSR

Předkládáme čtenářům text dokumentu velmi významného pro naši sociologii. Jde o „Zprávu o problémech rozvoje sociologie v ČSSR“, schválenou spolu s odpovídajícím usnesením na schůzi sekretariátu ÚV KSČ 17. 3. 1965. Současně s ní byla projednána koncepce činnosti Sociologického ústavu ČSAV.

Jednání, opatření a závěry stranického orgánu jsou jedním z článků, vyjadřujících současný široký plánovitý a řízený proud práce ve společenských vědách, odpovídající objektivním požadavkům a potřebám rozvoje společnosti a strany samé jako hlavního vedoucího společenského organismu. Znamenají současně definitivní překonání toho období v minulosti, v němž byla sociologie subjektivisticky vymazána ze seznamu společenských věd.

Dokument je pokusem o syntetický pohled na dosavadní rozvoj sociologie i její nejbližší perspektivy u nás. Je kolektivním dílem, výsledkem analýzy prováděné v průběhu delšího časového údobí kolektivem komunistů sociologů a filosofů — členů lektorského sboru filosofie a sociologie ideologického oddělení ÚV KSČ, členů komise pro sociologii a vědecký komunismus Vědeckého kolegia filosofie a sociologie ČSAV. Jeho obsah byl několikrát předmětem jednání komise vědeckého kolegia ČSAV, později kolegia samého i jednání ideologické komise ÚV KSČ.

V průběhu tohoto procesu, který organicky splýval s rozpracováváním různých teoretických i praktických problémů nejen uvnitř jmenovaného kolektivu, ale i na existujících pracovištích, bylo také kritizováno a překonáváno pomalé vytváření nezbytných ideologických, materiálních, кадровých i organizačních podmínek pro rychlejší rozvoj marxistické sociologie v ČSSR v posledním období. Žádoucí postup v posledních letech zpomalovala mimo jiné i nerozhodnost některých společenskovědních pracovníků příbuzných oborů. Nebýt těchto překážek, bylo možné

rychleji a účinněji navázat na řešení sociologické problematiky, jež se již v minulosti rozvíjelo na bázi historického materialismu, vědeckého komunismu, demografie, statistiky i některých speciálních sociologických disciplín.

Tento proces, zahrnující i počátky vlastního sociologického bádání na řadě pracovišť a provázený rozvojem zájmu o sociologii mezi vědeckými pracovníky i v široké veřejnosti (někdy až příliš živelným), současně prokázal objektivní význam i nutnost odpovídajícího rozvoje marxistické sociologie v Československé socialistické republice pro další rozmach současné praxe socialismu i perspektivy přechodu ke komunismu, pro rozvoj progresivního způsobu řízení, pro rozmach věd i výchovy. To tedy mimo jiné znamená, že cíle, vytýčené v dokumentu, ustavující se dělba činnosti sociologických pracovišť, síť hlavních i koordinujících pracovních kolektivů není jakýmsi komplexem subjektivisticky náhodně smyšlených směrů činnosti, nýbrž pokusem o promyšlené vytýčení úkolů československé marxistické sociologie, odpovídajících dané etapě společenského vývoje. Bude proto žádoucí i správné srovnávat dosažené výsledky se závěry dokumentu a udělat vše pro tvůrčí, rychlé i promyšlené uskutečnění záměrů v něm vyjádřených. Cílevědomá a koordinovaná seriózní práce odborníků-sociologů bude také nejlepším lékem proti živelnosti a módnosti, jejíž projevy v rozvoji sociologie a hlavně „kolem sociologie“ nás v poslední době tak znepokojují.

Jan Večeřa — Pavel Machonin

Zpráva o problémech rozvoje sociologie v ČSSR

Teoretickou bázi marxistické sociologie je marxistická filosofie. Jako teoretická disciplína se sociologie opírá i o poznatky politické ekonomie a její organickou součástí

je řada konkrétních problémů, zahrnutých dosud v disciplíně vědeckého komunismu. Sociologický výzkum má tedy svou marxisticko-leninskou teoretickou bázi a marxistická sociologie není ani jednostranně empiricko-induktivní, ani spekulativně normativní disciplínou.

Marxistická sociologie na půdě socialistického společenského zřízení je zdrojem vědeckými metodami pořízených, teoreticky zpracovaných a vědecky zobecněných informací o objektivních výsledcích přetvářející cílevědomé činnosti, směřující k rozvoji socialistické společnosti. Zejména v této své funkci zahrnuje základní i aplikovaný výzkum hromadných jevů společenského života a je nepostradatelným nástrojem v poznávací činnosti řídicích orgánů socialistické společnosti i komunistické strany samé. Specifické úkoly marxistické sociologie se nevyčerpávají organizací a prováděním empirického výzkumu a elementárním zobecňováním jejich výsledků. Marxistická sociologie v těsné jednotě s empirickým výzkumem také rozpracovává obecnou teorii vlastního předmětu (společenských vztahů) i teorii společenské struktury určitých sociálně ekonomických formací a fází jejich vývoje, jakož i jednotlivých sociálních skupin, vztahů a procesů, zkoumá obecné otázky vědeckého přístupu ke studovaným jevům, zabývá se otázkami gnoseologické efektivity různých forem socialistického poznání, technikami sociologického průzkumu počínaje a vlastní metodologií konče. Zejména všestranně studuje konkrétní projevy vlivu sociálních podmínek na subjektivní činitele a konkrétní reakce zpětného aktivního vlivu subjektu na společenské prostředí. Zde se sociologie stýká s významnou problematikou sociální psychologie.

Jako aplikované vědy lze marxistické sociologie, resp. speciálních sociologických disciplín využít k výzkumu poměrů v jednotlivých oborech lidské činnosti (např. v průmyslu, zemědělství, osvětě) a prostřednictvím školených sociologů ke zlepšení práce na těchto úsecích.

Samozřejmým předpokladem úspěšného rozvoje této disciplíny je její těsné spojení s progresivní společensko-politickou praxí. Toto spojení s praxí může mít různé formy zprostředkovanosti s její smyslově názornou podobou a dotýkat se různých je-

jších oblastí. Zejména je nutno z tohoto hlediska odlišovat obecnou sociologickou teorii a jednotlivé sociologické disciplíny. Základním spojovacím článkem sociologie s praktickým životem je empirický výzkum. I ten však podle cíle, uplatněných metod a povahy zkoumaného předmětu řeší problémy různého stupně obecnosti, praktického významu a teoretické závažnosti. Proto i v sociologii odlišujeme výzkum základní od výzkumu tzv. aplikovaného.

Obecnou podmínkou úspěšného rozvoje sociologické teorie a efektivně prováděných výzkumů je:

- a) nejtěsnější spolupráce odborníků-sociologů se stranickými orgány;
- b) nejtěsnější spolupráce s pracovišti marxisticko-leninské filosofie;
- c) těsná komplexní spolupráce vědců různých oborů;
- d) těsná spolupráce vědeckých pracovníků v sociologii a pracovníků různých oborů praxe;
- e) těsná spolupráce společenskovědních pracovníků se statistiky;
- f) promyšlená dělba práce a organizace kolektivního výzkumu (výzkumu v týmech).

Dosavadní stav práce v marxistické sociologii

Dosavadní stav sociologického bádání ani zdaleka nevyhovuje náročným úkolům, jež před tuto disciplínu staví socialistická společnost. Doposud neexistuje ucelená teorie marxistické sociologie, postrádá se důkladné rozpracování metodik sociálních výzkumů a kvantitativního rozboru zkoumaných jevů. Dosavadní výzkumy, jakkoliv jsou výrazem záslužné iniciativy jednotlivých pracovišť a orgánů strany, trpí roztržitostí, nejednotnou koncepcí, chybí koordinovanost a jejich výsledky jsou vzájemně nesrovnatelné. Roztržitost výzkumů (jen na území Prahy jej např. provádí přes 30 institucí) vyvěrá ze živelnosti jejich provádění a nejasnosti specifiky úkolů sociologie. Často již jakýkoli výzkum se kvalifikuje jako „sociologický“.

Teprve v posledním období se začíná sociologie rozvíjet jako samostatný vědní obor. Avšak tento rozvoj není dosud na náležité úrovni. Vznikla dokonce předsta-

va, že sociologický výzkum je vcelku snadná záležitost, která nevyžaduje žádnou speciální přípravu. Existují i jisté iluze o možnostech, které sociologický výzkum má. Někdy je v něm spatřován univerzální všelék na problémy našich společenských věd. Takovéto iluze se mohou ovšem po prvních výsledcích sociologických výzkumů lehce přeměnit v deziluzi, v přehnanou skepsi.

Z velkého množství (několika desítek) pracovišť, zabývajících se výzkumy, jen menší část je si vědoma složitosti problematiky a má aspoň částečně specializované kádrové vybavení. Centrální sociologické pracoviště ČSAV – Sociologický ústav v Praze – se podle usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 19. ledna 1965 teprve začíná budovat. Sociologické výzkumy se většinou provádějí za nevyhovujících podmínek, při značné neujasněnosti problematiky, při nedostatečném kádrovém a materiálním vybavení. Kádry zabývající se sociologickými výzkumy jsou zcela nedostatečně vyškoleny a potřebují si osvojit nezbytnou kvalifikaci. Část pracovníků získala některé praktické zkušenosti z prováděných výzkumů, není však dostatečně připravena ani teoreticky, ani metodicky. Někdy chybí i obeznámenost se základní literaturou. Naopak zase soudruzi s bohatšími teoretickými znalostmi nemají většinou praktické zkušenosti z výzkumů.

Sociologické výzkumy se dosud provádějí z hlediska užších potřeb nejrůznějších vědních nebo aplikovaných oborů, zejména historického materialismu, vědeckého komunismu, statistiky, někde odvětvových sociologií apod. Vyjasnění předmětu a metod marxistické sociologie se nestalo dosud ani předmětem plodné diskuse.

Naprosto nevyhovující je bibliografická služba v tomto oboru, jež je zatím spíše předmětem iniciativní činnosti jednotlivých pracovišť než koordinovaným úsekem významné společenské činnosti. Znalost zahraniční literatury a zahraničních zkušeností ze sociologie nepřekročila možnosti, které skýtá iniciativa jednotlivců nebo malých pracovních kolektivů.

Publikační činnost v oboru sociologie je na velmi nízké úrovni. Větších publikací, které by se zabývaly sociologickou problematikou, vyšlo minimum.

Československá sociologická společnost při ČSAV byla ustavena 10. 4. 1964. V sou-

časné době má vysoký počet, přes 1000 členů (z toho Praha 503, v Čechách a na Moravě celkem 748, na Slovensku přes 300). Také redakční rada Sociologického časopisu teprve nedávno zahájila svou činnost.

Rozvoj sociologie v Československu zostává v současné době za jejím rozvojem v jiných socialistických zemích. Na tuto skutečnost měly rozhodující vliv některé zkresené dogmatické pohledy na význam sociologie z počátku padesátých let, které zabrzdlily rozvoj této významné společenskovevědní disciplíny. Až teprve v posledních letech došlo k jistému oživení při řešení sociologické problematiky na bázi historického materialismu, vědeckého komunismu, statistiky i konkrétních sociologických disciplín, ale pomalé vytváření nezbytných ideologických, materiálních, kádrových a organizačních předpokladů i jistá nerozhodnost některých společenskovevědních pracovníků tento proces zpomalovaly a ztěžovaly cílevědomější a rychlý postup.

Zaostávání sociologie a sociologických výzkumů v ČSSR zakládá rozpor s objektivním významem sociologie pro rozvoj vědy, výchovy, progresivních forem řízení a veškeré společenské praxe socialistické společnosti.

Tento rozpor je nutno řešit urychleným plánovitým rozvojem sociologie v souladu s praktickými potřebami společnosti. Rozvoj sociologie se musí uskutečňovat v oblasti vědeckého výzkumu i v pedagogické oblasti postupným budováním sociologických pracovišť, promyšlenou koordinací a řízením práce v sociologii.

Sociologický výzkum

Vědecký výzkum v sociologii musí respektovat stěžejní zásady marxistické vědy o společnosti, především uplatňovat jednotu teoretického přístupu a empirie.

Tematicky se sociologický výzkum má zaměřit především na studium otázek, jež jsou spjatý s rozvojem socialistické společnosti. Úkoly XII. sjezdu strany určují i okruh hlavních potřeb strany a společnosti a sociologie může přispět svým dílem k jejich řešení.

Za úzké spolupráce všech základních marxistických oborů a dalších dílčích společenských disciplín, například věd filoso-

fických, ekonomických, statistiky a sociální psychologie, jakož i věd technických, se sociologické výzkumy mají zaměřovat na řešení stěžejních problémů rozvoje společenských vztahů v ČSSR. V souladu s uvedenými potřebami půjde zhruba o tyto základní, navzájem těsně spjaté a prolínající se problémové okruhy:

Výzkum otázek spjatých s rozvojem materiálně technické základny společnosti

Sociální podmínky a důsledky technického rozvoje, rozvoje základního vědeckého výzkumu i jeho aplikace a přeměny vědy ve výrobní sílu, změny v pracovním prostředí, v péči o pracující, vlivy technických přeměn na charakter práce, na utváření sociální struktury, společenských kolektivů a na rozvoj osobnosti.

Výzkum sociálních přeměn v důsledku vývoje charakteru práce

Sociální podmínky a důsledky změn v materiálně technickém charakteru práce (z hlediska technické vybavenosti, složitosti, kvalifikovanosti, namáhavosti, tvořivosti, všestrannosti a zajímavosti), v rozvoji pracovní síly a produktivity práce (např. z hlediska kvalifikace, všestrannosti, specializace), v charakteru pracovního dne, střídání činností a povolání (včetně výzkumu fluktuace), změn ve společenském charakteru práce, jako např. v kooperaci a dělbě práce, v rozvoji pracovních kolektivů, v rozvoji fyzické a duševní práce, práce v zemědělství a průmyslu, sociální důsledky vývoje rozdělování, změn v poměru k práci (růst pracovní iniciativy a prvků tvořivé práce v boji proti konkrétním překážkám), rozvoj socialistického soutěžení. Detailní zkoumání všech výše uvedených otázek v konkrétní podobě, v níž existují, v oblasti zemědělství a studium sociálních procesů rozvoje našeho zemědělství a jeho sbližování s průmyslem.

Výzkum problémů sociální struktury

Kvantitativní a kvalitativní rozvoj dělnické třídy, socialistického rolnictva a inteligence, pravděpodobné trendy jejich sbližování do budoucna, sociální důsledky přeměn v dělbě práce (sbližování fyzicky a duševně pracujících, pracujících měst a venkova, vývoj v oblasti profesionální děl-

by práce apod.), pracovní kolektivy a metody jejich tvoření, sociální aspekty teritoriálního členění obyvatelstva a struktury osídlení (včetně problémů zemědělsko-průmyslového obyvatelstva vesnice), sociální aspekty národnostního členění, sociální aspekty změn v životní úrovni, sociální aspekty vývoje populace, postavení ženy ve společnosti, problematiky mládeže a jejich vzájemných vztahů s jinými generačními skupinami (včetně problémů výchovy mládeže), vztah jednotlivce a malých kolektivů, konkrétní výzkum různých typů malých skupin a kolektivů (škola, organizace, pracovní kolektivy, rodina, sousedské skupiny aj.) a jednotlivců, kteří je vytvářejí, sociálně patologické jevy – problém deklasovaných živlů apod.

Výzkum problémů spjatých s rozvojem řízení společnosti

Sociální podmínky a důsledky procesu zvědečování řízení, rozvoj účasti pracujících na řízení v boji proti prvkům byrokratismu a pasivity se specifickým zaměřením na jednotlivé úseky, např. iniciativu pracujících a jejich účast na řízení hospodářství, práci národních výborů aj.

Do tohoto okruhu patří i sociologický výzkum vnějších a vnitřních podmínek co nejúčinnějšího uplatňování vedoucí úlohy strany ve společnosti.

Výzkum problémů spjatých s kulturní revolucí

Dosažený stupeň politické a morální jednoty, problémy vlivu nepřátelských ideologií a religiozity, problémy buržoazních a maloburžoazních přežitků v myšlení lidí, problémy rozvoje vědy, umění a zejména vzdělání a jejich důsledky pro sociální strukturu společnosti. Patří sem také výzkum veřejného mínění i prostředků ovlivňování veřejného mínění (forem agitace a propagandy) a posléze výzkum mimopracovní doby a volného času.

Smyslem výčtu uvedených problémových okruhů není vyčerpat látku, ale ukázat významné a široké oblasti, které by postupně měly být podrobeny sociologickým, vědecky prováděným výzkumům na základě vědeckých metod, poskytujících vzájemně srovnatelné výsledky. V nejbližší době bude třeba soustředit pozornost na

analýzu změn sociální struktury naší společnosti, na společenské důsledky vědeckotechnické revoluce, na problematiku sociologie práce, průmyslu, podniku, venkova a na problematiku mládeže.

Výuka sociologie

Ruku v ruce s rozvojem vědeckého výzkumu se musí uplatňovat sociologie i v marxisticko-leninské výuce a propagandě jako její neoddělitelná součást.

Sociologické školení na různých stupních je nezbytné:

a) při výchově vědeckých pracovníků a vysokoškolských učitelů sociologie a vědeckého komunismu (v této oblasti jsou nutná mimořádná opatření k doškolení nebo přeškolení řady pracovníků příbuzných oborů ve formě aspirantur a jiných forem výchovy při hlavních sociologických pracovištích, i ve formě postgraduálního školení na Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy). Půjde tu o doškolení několika set a vyškolení několika desítek pracovníků; školením dorostu ve specializaci sociologie se budou zabývat filosofické fakulty;

b) při výchově resortních a podnikových sociologů, statistiků a osvětových pracovníků. Úkolem resortních a podnikových sociologů bude provádět aplikovaný sociologický výzkum a navrhnout praktická opatření v oblasti vztahů mezi lidmi ve výrobě. Analogické úkoly mohou plnit osvětoví pracovníci v teritoriálně správních jednotkách. Ti všichni, statistiky nevyjímaje, potřebují sociologické školení z hlediska věcně odborného. Půjde tu o desítky studentů Vysoké školy ekonomické a fakulty osvěty a novinářství;

c) při výchově vysokoškolsky vzdělaných odborníků, zejména hospodářských pracovníků, učitelů a jiných pracovníků humanitních oborů, kteří vesměs potřebují aspoň elementární školení v obecné a zejména odvětvové sociologii, nepostradatelné pro jejich budoucí řídicí práci s lidmi;

d) při výchově politických pracovníků, u nichž je marxistické sociologické školení nepostradatelnou součástí odborné přípravy pro analýzu společenské skutečnosti a pro praktické využívání sociologických dat.

Klíčový význam pro rozvoj výuky sociologie má budování sociologických pracovišť na vysokých školách.

V jisté míře by měli být s poznatky marxistické sociologie seznamováni i studenti všeobecně vzdělávacích škol, a to zejména v rámci přebudované výuky došavadní občanské výchovy.

V zájmu rozvoje sociologie je rovněž nutná soustavná popularizace jejích poznatků v tisku, rozhlasu a televizi, i prostřednictvím Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí.

Vybudování sítě sociologických pracovišť

V současné době funguje řada pracovišť sociologického směru, která se ustavovala převážně jen s ohledem na základní zaměření institucí, na jejichž půdě se formovala. Ukazuje se, že většina z nich má naději na reálnou perspektivu.

Cílem je, aby budovaná síť byla cílevědomě koordinována a obsahová náplň pracovišť aby byla neformálně usměrňována podle ucelené celostátní koncepce.

Proto je třeba, aby ČSAV, Slovenská akademie věd, ministerstvo školství a kultury a postupně i další resorty dobudovaly síť pracovišť podle zásad tohoto dokumentu a přezkoumaly obsahovou náplň ustavených pracovišť, zajistily vypracování jejich podrobného koncepčního zaměření, a to v souladu s duchem tohoto dokumentu.

Zřizovaná pracoviště by měla mít charakter relativně malých center, schopných účelně se zabývat koncepčními otázkami. Měla by se skládat z vysoce kvalifikovaných vědeckých pracovníků, kteří se ve své práci opírají o širší okruh odborně technických a pomocných pracovních sil. Od začátku je třeba dbát o to, aby na pracovištích výlučně sociologického zaměření byly zastoupeny statistika, ekonomika a psychologie jako základní styčné disciplíny, nezbytné pro účinný sociologický výzkum.

Mezi sociologickými pracovišti je nutno od počátku cílevědomě vytvářet účelnou dělbu práce. Strukturu celé sítě tvoří pracoviště několika základních typů:

1. stranické orgány a instituce zabývající se výchovou vlastních sociologických kádrů a sociologií stranické práce (zejména VŠŠ-ISV při ÚV KSČ);

2. pracoviště zabývající se sociologickou teorií, metodologií, základním sociologickým výzkumem, dějinami sociologie, výchovou kádrů i koordinováním činnosti sociologických pracovišť (ať už v ČSAV a SAV nebo na vysokých školách);
3. a) katedry marxismu-leninismu, směřující k rozvoji sociologických disciplín v souladu s typem fakulty nebo školy;
- b) katedry marxismu-leninismu, zabývající se většími sociologickými výzkumy, nesouvisícími přímo s typem školy nebo fakulty;
4. Ústřední komise lidové kontroly a statistiky;
5. pracoviště zabývající se speciálními sociologickými disciplínami (zejména na vysokých školách a na některých resortních pracovištích);
6. stranické orgány a instituce zabývající se aplikovaným výzkumem pro účely vlastní praktické práce;
7. sociologická pracoviště v centrálních úřadech, popř. velkých podnicích, jež by přispívala přímo ke zveřejnění řízení.

Vzhledem k nedostatku kvalifikovaných sociologů je nezbytné, aby se sociologická pracoviště zřizovala se zřetelem ke kadrovým a jiným objektivním možnostem v několika etapách tak, že především budou vybudována nejvýznamnější ústřední pracoviště.

Z jednotlivých významnějších center ČSAV, SAV, vysokých škol a resortních pracovišť budou vytvořena základní (koordinující) pracoviště odborného výzkumu, kolem nichž se budou sdružovat další pracoviště nebo jednotlivci. Tato pracoviště by měla být proto přednostně budována kádrově i materiálně.

Koordinální práce je míněna jako postupný proces, jehož počátkem je vypracování a zveřejnění základní evidence pracovišť sociologie a vědeckého komunismu. Koordinální pracoviště si mají tuto evidenci na základě svých znalostí a konkrétních styků doplňovat. Těžiště vlastní koordinální práce má být v neformálních pracovních stycích — ve výměně literatury a bibliografie, informací, materiálů, v organizaci společných diskusí, seminářů a konferencí, vzájemné spolupráci při odborném školení, v organizaci paralelních

výzkumů, v dohodách o konkrétní dělbě práce.

Každé koordinální pracoviště současně bude plnit funkci centra pro získávání literatury v daném směru výzkumu, zejména literatury zahraniční. Zde by také mělo být bibliografické centrum pro příslušný směr výzkumu. Koordinující pracoviště mají rozvíjet rovněž úsilí o zařazování závažných úkolů sociologického výzkumu do státního plánu vědeckovýzkumné práce.

Na základě dosavadní evidence se předkládá ke schválení síť základních a koordinujících pracovišť i oborů:

1. *Obecná sociologická teorie a metodologie*

— Sociologický ústav Čs. akademie věd v Praze. Soudobá světová sociologie; metodologie, metodiky a techniky sociologického výzkumu; obecná teorie společenských struktur a sociální struktura socialistické společnosti se zvláštním zřetelem ke skupinovým vztahům; charakter soudobé epochy světového vývoje, sociální struktura soudobého kapitalismu a formy přechodu k socialismu; sociologie postojů a hodnot. Výchova vědeckých pracovníků.

— Sociologický ústav Slovenské akademie věd. Teorie, metodologie a metodika marxistické sociologie; sociální důsledky industrializace a kolektivizace na Slovensku; problémy spjaté s kulturní revolucí, socialistická problematika mládeže. Výchova vědeckých pracovníků.

2. *Dějiny světové sociologie a sociálně politických teorií* — katedra filosofie (perspektivně sociologie) filosofické fakulty Karlovy university. Výchova specialistů sociologů pro potřeby výuky a pro vědecká pracoviště.

3. *Dějiny československé sociologie* — katedra filosofické fakulty University J. E. Purkyně, Brno. Výchova specialistů sociologů pro potřeby výuky a pro vědecká pracoviště.

4. *Sociální diferenciacie ve vztahu k charakteru práce* — Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy. Sociologické výzkumy za účasti učitelů marxismu-leninismu; výchova vědeckých pracovníků a postgraduální školení učitelů kateder marxismu-leninismu. Výzkum vysokoškolského studentstva.

5. *Sociologie politiky, řízení a strany* — Vysoká stranická škola, sociologické pracoviště. Sociologické problémy řízení společnosti se zvláštním zřetelem k vedoucí úloze strany; sociologické školení stranických pracovníků a postgraduální jednoroční kursy sociologie pro pracovníky různých institucí.

6. *Sociologie práva* — katedra teorie státu a práva právnické fakulty Karlovy university.

7. *Sociologie průmyslu* — Institut národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické, Praha, katedra sociologie a psychologie (perspektivně Institut průmyslové sociologie a psychologie). Výchova průmyslových sociologů a sociologické školení studentů VŠE.

8. *Sociologie kultury, osvěty a masových informačních prostředků* — fakulta osvěty a novinářství. Sociologické školení osvětových pracovníků.

9. *Sociologie venkova* — Ústav pro sociologii a historii zemědělství (nyní sociologické oddělení Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky, Praha) a sociologické oddělení Výzkumného ústavu polnohospodářské ekonomiky, Bratislava.

10. *Sociologie města a bydlení* — sociologické pracoviště Výzkumného ústavu výstavby a architektury, Praha.

11. *Sociologie inteligence* — katedra sociologie filosofické fakulty University J. E. Purkyně. Brno.

12. *Sociologie rodiny* — Sekretariát státní populační komise.

13. *Sociologie národnostních vztahů* — filosofická fakulta v Bratislavě, katedra marxismu-leninismu.

14. *Sociologie rozvojových zemí* — katedra sociologie University 17. listopadu. Sociologické školení a výzkum zahraničních studentů.

15. *Sociologie míru, války a armády* — Vojenská politická akademie, zejména její sociologické pracoviště.

16. *Sociologie religiozity* — skupina vědeckého ateismu při Sociologickém ústavu ČSAV.

17. *Sociologie mládeže* — Institut národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické, Praha.

18. *Sociologie volného času* — Vysoká škola stranická.

19. *Sociologie hodnot a postojů* — Sociologický ústav ČSAV.

20. *Sociologická statistika a některé speciální výzkumy* (např. sociologická problematika životní úrovně) — Ústřední komise lidové kontroly a statistiky. Současně účast při organizaci větších sociologických výzkumů a informace sociologů o výsledcích statistických šetření.

Tato hlavní pracoviště (popř. některá další, například pro sociologii práce, pro sociologii lékařství, katedra sociologie filosofické fakulty University Komenského a VŠE v Bratislavě apod.) budou současně hrát úlohu koordinátorů výzkumu pro další příbuzná pracoviště a jednotlivce zabývající se blízkou problematikou.

Sít hlavních pracovišť bude ještě doplněna pro některé speciální úseky vědeckého komunismu. Do sítě je nezbytné zařadit postupně i menší sociologické útvary na některých dalších resortních výzkumných pracovištích.

Pro koordinaci v oblasti sociologie vědy přichází v úvahu zejména Ústav pro plánování vědy při presidiu ČSAV, jenž však má zatím nedostatečný počet pracovníků zabývajících se touto problematikou a musel by být v tomto směru dobudován.

Pro některé směry výzkumu dosud stanovená pracoviště mohou své úkoly vykonávat pouze dočasně s tím, že budou vybudována nebo dobudována další pracoviště, jež uvedenou problematiku převzou. Týká se to především sociologie vědy (kde připadá v úvahu dobudování Ústavu pro plánování vědy v tomto směru), sociologie rodiny (zde jde o vybudování nového pracoviště při Státní populační komisi), sociologie volného času.

Zcela zatím chybí pracoviště, jež by se zabývala sociologií veřejného mínění. Podle názoru kolegia filosofie a sociologie je třeba takového pracoviště v nejbližší době vybudovat při některém ústředním orgánu s tím, že by se zabývalo jak teoreticko-metodologickými problémy sociologie veřejného mínění, tak praktickými výzkumy pro potřeby stranických a státních orgánů.

Po vybudování sítě hlavních pracovišť budou dobudovány sociologické pracovní skupiny na dalších katedrách marxismu-

leninismu, zejména z řad učitelů vědeckého komunismu. Dohled nad obecným koncepčním zaměřením těchto pracovišť náleží kolegiu filosofie a sociologie ČSAV a oborové komisi pro marxismus-leninismus při Státním výboru pro vysoké školy.

Postupně, podle podmínek a potřeb, bude účelné přikročit k vybudování malých sociologických pracovišť při centrálních úřadech, popř. velkých podnicích.

Koordinace rozvoje marxistické sociologie

Centrálním koordinátorem sociologie bude vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV a vědecké kolegium SAV pro filosofii, psychologii a pedagogiku (na Slovensku). Za tím účelem byla zřízena komise sociologie a vědeckého komunismu při kolegiu filosofie a sociologie. Významnou pomoc při koordinaci budou kolektivním orgánům poskytovat sociologické ústavy ČSAV a SAV.

Kolegium se zabývá obsahovou stránkou sociologie, má mít vliv na výběr, výchovu a rozmístění vědeckých kádřů. Bude projednávat a kontrolovat plnění dlouhodobých vědeckovýzkumných plánů rozvoje, pečovat o zvyšování úrovně vědeckého výzkumu, projednávat závažné ideové a vědecké otázky, sledovat a usměrňovat výzkumy, řídit a hodnotit zaměření a obsahovou náplň knižní a časopisecké produkce v oboru sociologie, usměrňovat činnost Sociologické společnosti a jejím prostřednictvím rozšiřovat vědecké zázemí a kapacity pracovníků v tomto oboru.

Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV propracuje a vypracuje detailní přehled o síti sociologických pracovišť i jejich obsahové náplni a bude dále zpřesňovat a doplňovat síť vedoucích pracovišť pro jednotlivé komplexy problémů.

K rozvoji tvůrčí práce, koordinaci a výměně zkušeností v sociologii byl k 1. 1. 1965 založen Sociologický časopis, který je řízen kolegiem filosofie a sociologie. Bude publikovat stati z obecné sociologie i speciálních disciplín sociologického charakteru, stati z dějin sociologie a sociálně politických učení, uveřejňovat výsledky sociologických výzkumů a stati k metodologii a metodice sociologie, zprávy o vědeckých diskusích a konferencích, konzultace o aktuálních otázkách teoretických, informace z domácí i zahraniční bibliografie.

Stranické řízení sociologie

Základem stranického řízení sociologie je vytyčování zásadních směrů vývoje sociologie podle potřeb strany a socialistické společnosti, zásadní usměrňování výběru a výchovy kádřů a konečně celkové hodnocení vědecké práce, což vyplývá z usnesení ústředního výboru KSČ.

Ideologická komise ÚV KSČ a ÚV KSS vytyčuje obsah, rámcové koncepce i perspektivy rozvoje sociologie a posuzuje a hodnotí dosažené výsledky. Podporuje rozvoj tvůrčích diskusí o hlavních problémech v této oblasti, ukládá některé jmenovité vědeckovýzkumné úkoly, ovlivňuje řešení hlavních úkolů prostřednictvím svých členů a prostřednictvím ideologického oddělení ÚV KSČ. Komise ÚV KSČ a ÚV KSS se opírá o iniciativní činnost orgánů ČSAV, především vědeckého kolegia filosofie a sociologie ČSAV a příslušného vědeckého kolegia SAV.

Ideologické oddělení a oddělení školství a vědy ÚV KSČ ve spolupráci s územními stranickými orgány řídí činnost základních organizací KSČ a práci sociologických pracovišť ve smyslu usnesení předsednictva ústředního výboru KSČ o posílení stranického řízení společenských věd.

Předpoklady plánovitého rozvoje sociologického výzkumu

V průběhu nejbližších dvou let bude výhledový plán rozvoje sociologie zaměřen především na plnění těchto úkolů:

Postupné budování výše uvedených hlavních sociologických pracovišť, zejména Sociologického ústavu ČSAV a SAV, po materiální a kádrové stránce s důrazem na plnou možnost využití moderních metod vědecké práce (zejména statistických a matematických metod). Přitom nedopustit rozptylování prostředků na paralelní budování těch sociologických pracovišť, která rozvinou svou činnost až v další etapě. Evidence sociologických pracovišť a výzkumů. Vybudování sítě terénních pracovníků empirického výzkumu při některých pracovištích (Sociologický ústav ČSAV, Sociologický ústav SAV, Vysoká stranická škola – Institut společenských věd, Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, Ústřední komise lidové kontroly a statistiky).

Vyjasňování předmětu, metod, metodik a technik, jakož i koncepce práce marxistické sociologie s využitím progresivních mezinárodních zkušeností (což zahrnuje potřebu účelných širokých mezinárodních styků).

Vybudování bibliografie, zajištění přístupu ke světové literatuře prostřednictvím knihoven i překladů, vydávání zá-

kladní sociologické literatury. Umožnit sociologům přístup k nezbytnému faktickému materiálu, zejména statistického charakteru, a dosáhnout vzájemné informovanosti o výsledcích výzkumu.

Dobudování sítě pracovišť, zabývajících se ve vzájemné koordinaci školením a doškolením sociologických pracovníků různé úrovně a různého speciálního profilu.

Rozvoj konkrétního sociologického výzkumu v SSSR*

V. A. JADOV

Laboratoř sociologického výzkumu
leningradské university

V této stati se řeší tři otázky:

1. Jaký je předmět konkrétního sociologického výzkumu a v čem je jeho specifičnost.
2. Stručná informace o základních sociologických centrech SSSR a zaměření výzkumu.
3. Některé aktuální problémy dalšího rozvoje sociologického výzkumu v SSSR.

* * *

Konkrétní sociologický výzkum se v Sovětském svazu široce rozvinul v očistném ovzduší XX. sjezdu KSSS. Dogmatické pojetí marxisticko-leninské teorie, které patří k nejškodlivějším projevům kultu Stalinovy osobnosti, bylo rázně zavrženo, protože neodpovídá ani liteře, ani duchu marxismu, neboť marxismus už svou podstatou se obrací k nejaktuálnějšímu problému současnosti.

Dnes je v Sovětském svazu na 150 kateder společenských věd, jejichž pracovníci provádějí konkrétní výzkum v nejrůznějších oblastech sociálně ekonomického, politického a kulturního života země. Máme několik specializovaných sociologických laboratoří při universitách a vysokých školách, máme příslušné sektory v systému ústavů Akademie věd SSSR a svazových republik.

I. Jaký je předmět konkrétního sociologického výzkumu a v čem je specifičnost tohoto výzkumu?

Otázka specifičnosti konkrétního sociologického výzkumu, jeho poměru k historickému materialismu vyvolala živou diskusi v odborných i sociálně politických časopisech (Kommunist, Voprosy filosofii, Filosofskije nauki a Političeskoje samoobrazovanie).

Nechtěl bych zabíhat do podrobností. Všimněme si jen hlavních problémů, o nichž se diskutuje.

Je to především problém poměru marxistické sociologie a historického materialismu. Náзор některých soudruhů, kteří marxistickou sociologii vyčleňují jako zvláštní vědu, odlišnou od historického materialismu, naráží zde na dosti jednomyslnou kritiku. V roce 1962 na valném shromáždění Akademie věd SSSR byl vyjádřen pevný postoj sovětských vědců, že historický materialismus třeba považovat za marxistickou sociologii, což se plně shoduje s tím, co o tom říkal Lenin.

Myslím, že mají plnou pravdu soudruzi F. Konstantinov a V. Kelle, kteří v článku v lednovém čísle Komunisty t. r. objasňují „extremistické pozice“ některých sociologů vůči historickému materialismu jako osobitou reakci na vyložené dogmatický, doktrinářský výklad historického materialismu jakožto jakéhosi souhrnu jednou provždy stanovených pravd. Obnovujeme-li opravdový leninský postoj k teorii, považujeme-li ji za metodu poznávání sociálních jevů, stává se přání vytvářet „novou marxistickou sociologii“ bezpředmětným a nebezpečným.

Často se používá pro diferencování sociologie na jednotlivé sociologické disciplíny — jako je sociologie práva, sociologie rodiny, sociologie kultury, urbanistika, sociologie vesnice apod., pragmatického argumentu, že v praxi prý výzkum v těchto specifických sférách sociálního života vyžaduje vytvoření teorií „středního dosahu“, které by byly pro dané oblasti specifické.

Nezapomínejme, že koncepce „teorii středního dosahu“, kterou razil Robert Merton a kterou vyznává většina americk-

* Referát doc. CSc. V. A. Jadova, vedoucího laboratoře sociologického výzkumu leningradské university, přednesený při zájezdu autora do CSSR v březnu 1965.

kých a jiných buržoazních sociologů, má své gnoseologické kořeny. Pozitivisté totiž zásadně odmítají možnost vybudovat obecnou sociologickou teorii, neboť takovou teorii nelze verifikovat (tj. nelze ji ověřit bezprostřední smyslovou zkušeností).

Marxistická metodologie, která se opírá o zásadu společenskohistorické praxe jakožto kritéria pravdy, vychází z jiného gnoseologického postulátu. Marxisté uznávají objektivní pravdu a nekonečné možnosti lidského rozumu v adekvátním odrazu skutečnosti v jejich specifických i nejobecnějších vlastnostech a vztazích.

Historický materialismus neboli materialistické chápání historického procesu, to je obecná teorie, která plní substantivní i metodologické funkce, takže jakékoli dílčí teorie nebo sociologické teorie „středního dosahu“ (např. teorie revoluce, teorie zákonitostí vývoje společenského vědomí aj.) mají jednotný metodologický základ a nemůžeme je považovat za nějaké izolované teoretické konstrukce typu Mertonových teorií „středního dosahu“.

Diferencování sociologického výzkumu podle různých směrů, zkoumání různých směrů, zkoumání různých stránek sociálního života tedy vůbec neznamená, že by se marxistická sociologie rozdrobovala na množství „sociologií“. Stále hlubší pronikání do specifiky sociálních jevů a mechanismů sociálního vývoje ovšem znamená další diferenciaci sociologického výzkumu. Jeho cílem však je vyšší integrace sociálního vědění. A to právě je proces přechodu od abstraktního ke konkrétnímu jako k jednotě mnohotvárnosti na vyšší úrovni poznání objektivní skutečnosti, tj. další rozvíjení jednotné marxistické sociologie, historického materialismu v duchu nejvyšších požadavků moderní vědy.

Nemálo nedorozumění v diskusi o předmětu sociologického výzkumu pramení z toho, že za prvé často *nerozlišujeme mezi sociologickým a sociálním výzkumem*. Sociologický výzkum je jen jednou z odrůd sociálního výzkumu vedle výzkumu ekonomického, demografického, sociálně psychologického a jiného charakteru.

Specifika sociologického výzkumu, na rozdíl od jiných sociálních výzkumů, spočívá v tom, že jakýkoliv sociální proces je třeba vidět v kontextu tří generálních proměnlivých veličin: 1. ekonomiky, 2. sociálních vztahů (sociální struktury) a 3. du-

chovního života společnosti. Budeme-li vycházet z takového vymezení sociologického výzkumu, které plně odpovídá metodologii marxismu, budeme mít kritérium pro přechod mezi různými sociálními výzkumy a zabezpečíme sociologii před tím, aby se se rozplynula v bezbřehém oceánu dílčích sociálních věd.

Za druhé nezřídka zaměňujeme pojem *marxistická sociologie* pojmem *marxistický konkrétní sociologický výzkum*.

To je jedna z příčin, proč není náležité jasno v našem postoji vůči buržoaznímu sociologickému výzkumu.

Jsem přesvědčen, že je nutno rozlišovat mezi pojmy *marxistická sociologie* a *marxistický konkrétní sociologický výzkum*.

První je teorie. Druhý není teorie, nýbrž jen zvláštní způsob vědecké analýzy sociálních jevů, opírající se o teorii (tj. marxistickou metodologii).

Abychom si to objasnili, představme si souvztažnost hlavních prvků tvořících program konkrétního sociologického výzkumu.

Strukturální schéma hlavních prvků programu konkrétního sociologického výzkumu

1. *Obecná metodologie výzkumu*: marxistická sociologická teorie neboli historický materialismus.

2. *Dílčí metodologie daného výzkumu*: vymezení hlavních pojmů daného výzkumu (operativní vymezení, vyžadující převedení obecných pojmů do řeči konkrétních sociálních faktů); stanovení možných vztahů a vzájemných závislostí zkoumaného procesu; formulace pracovních hypotéz.

3'. *Metodika shromažďování* prvotních údajů:
rozbory dokumentů
přímé porovnání
ankety

3". *Metodika rozboru* prvotních údajů:
typologický rozbor
historický rozbor
statistický rozbor
experimentální rozbor
výběrový rozbor
monografický rozbor
matematické modelování

4'. *Technika shromažďování* prvotních údajů:

metody kontroly
— adekvátnosti
— stability
— spolehlivosti
prvotní informace

4". *Technika rozboru prvotních údajů:*
metody utřídování výchozího materiálu (uskupování, utřídování, odstupňování, měření atd.)
metody stanovení kauzálních a korelačních vztahů (využití teorie grafů, indexů korelace, regrese, faktoriální analýza, lineární programování atd.)

5. *Technika zpracování údajů:*
ruční zpracování
strojové zpracování.

I. Je jasné, že na první úrovni (tj. obecná a dílčí metodologie) vystupují marxisté jako protivníci buržoazní pozitivistické sociologie. Zde je přední fronta, na níž se utkává dvojí světový názor.

II. Na druhé úrovni (metodika) je úkolem marxisty umět oddělit metodologické zásady buržoazních metodik od vědeckých metod shromažďování prvotních informací. Například metodika přímého sledování skupinového chování amerického sociologa Balese se opírá o Homunsovu teorii skupinové dynamiky. (Je třeba se nejprve podívat na premisy Homunsovy teorie, dříve než zhodnotíme klady a zápory Balesovy metodiky.)

III. Na třetí úrovni (technika) se ocitáme v oblasti, která je s metodologií spojena velmi vzdáleně, prostřednictvím zásad metodiky. Využít užitečných metod techniky rozboru a shromažďování informací a techniky jejich zpracování, které používají naši ideologičtí protivníci, je nejen možné, ale i nutné. Jinak budeme vynalézat trakař, místo abychom uvažovali o tom, jak se od trakaře pozvednout k dokonalejším dopravním prostředkům.

Dogmatismus v historickém materialismu vede k přání dívat se na každé konkrétní zkoumání sociálních problémů jako na zvláštní disciplínu, kterou nyní nazývají marxistickou sociologií.

Budeme-li seriózně přemýšlet, nelze nepřiznat, že konkrétní přístup k analýze sociálních faktů není specifikou sociologie, ale především požadavkem pro každou vědu.

To, co dnes mnozí nazývají sociologií,

zahrnuje několik různých oblastí poznání, které mají různou kvalitu. Jsou to:

1. obecná sociologická teorie neboli dialektickomaterialistické chápání historického procesu neboli historický materialismus. To je věda o obecných a specifických zákonech vývoje společnosti, včetně komunistické formace;

2. konkrétní sociologické výzkumy společnosti. Jejich zvláštností je třístranná analýza sociálních problémů ve vzájemném působení ekonomiky, sociální struktury a společenského vědomí. To je metoda, způsob dalšího rozvoje sociologické teorie;

3. konkrétní sociální výzkumy jako metoda nebo způsob vývoje řady dílčích sociálních věd; ekonomiky, sociální psychologie, pedagogiky, demografie a také sociálních problémů rozvoje měst (urbanistika), rozvoje vesnice, problém mladého pokolení, stranické výstavby atp. Tyto vědy mají teoretický i praktický charakter;

4. vědecká analýza běžné stranické, státní a hospodářské činnosti, která má speciálně aplikovaný charakter.

Otázka o předmětu sociologie a sociologických výzkumů je diskutována v ČSSR i v SSSR. Tyto otázky samozřejmě nelze řešit administrativními metodami. Hlavním úkolem, jak se zdá, je nejen diskutovat, ale především aktivně rozvíjet takové výzkumy na základě marxisticko-leninské teorie.

II. Konkrétní sociologický výzkum v Sovětském svazu

Nemáme bohužel možnost zabývat se podrobně výsledky dokončených výzkumů, protože by si to vyžádalo mnoho času a kromě toho je těžké vybrat alespoň hlavní problémy, abychom víceméně souvisle vložili závěry z tohoto průzkumu. Nejlepší bude patrně uvést publikace.

Rozmach tohoto výzkumu je velmi široký. Ale zdaleka ne všechny výzkumnické skupiny mají náležitou profesionální přípravu; proto nedoporučuji považovat kvantitu za jediný ukazatel pokroku v této oblasti.

Jaká jsou v ní profesionální ústředí sociologického výzkumu:

Moskva, sektor sociologického výzkumu Filosofického ústavu Akademie věd SSSR

(G. V. Osipov). Zde se provádí dosti široký sociologický výzkum sociálních následků technického pokroku (tzv. „Gorkovský výzkum“ podle města, kde se výzkum provádí); změny sociální struktury sovětské společnosti (tento výzkum započal nedávno); výzkum vztahů v pracovních kolektivech. V nejbližší době vyjdou práce o „Gorkovském výzkumu“ dělnické třídy, materiály ze studia sociálních změn v jedné z moldavských vesnic („Kopanka“) po opětném připojení Moldávie k SSSR (údaje se porovnávají s obdobným výzkumem buržoazních rumunských sociologů); dále vychází dvousvazkové dílo „Sovětská sociologie“, v němž jsou rovněž uvedeny zprávy o činnosti dalších sociologických skupin.

Leningrad, sociologická laboratoř leningradské university (V. A. Jadov). Zde skončil výzkum poměru dělnické mládeže k práci ve věku do 30 let. Na základě výběrového průzkumu 2665 dělníků se zkoumají otázky; 1. Hlavní činitele působící na změnu poměru k práci. 2. Motivace práce podle jejího obsahu a jiných prvků; tendence přeměny práce v první životní nutnost. První údaje byly uveřejněny v časopise „Voprosy filosofii“ číslo 4, roč. 1964 a vyjdou v některých číslech v nejbližších dvou měsících. Úplná zpráva bude uveřejněna roku 1966.

Novosibirsk, laboratoř ekonomicko-matematického výzkumu novosibírské university (V. N. Šubkin). Zabývá se výzkumem v oblasti sociálních problémů urbanistiky a optimalizace pracovního zařazení absolventů škol: tj. hledáním nejracionalnějšího řešení rozdělování dělnických kádřů s ohledem na požadavky lidí a potřeby průmyslu. Některé údaje byly uveřejněny roku 1964 v časopise Voprosy filosofii a v knize Kvantitativní metody v sociologickém výzkumu (1965).

Sverdlovsk, universita, laboratoř sociologického výzkumu (M. N. Rutkevič) — zabývají se výzkumem změn kulturní a technické úrovně dělnické třídy (kniha s tímto názvem vyšla v r. 1961). Výzkum pokračuje jako širší studium sociálních změn v sovětské společnosti.

Tallin, hlavní město Estonska. Při ústavu dějin Estonské Akademie věd (J. J. Kachk) — studijní základní výzkum změn v duchovním životě společnosti se značným aplikovaným výzkumem masových

komunikací, propagandy, estetických zálib atd. Údaje se publikují v estonštině a budou postupně zveřejněny v ústředních filozofických časopisech.

Uvedl jsem snad všechna hlavní sociologická ústředí, i když je jich vlastně mnohem více. Je třeba také připomenout výzkum časového rozpočtu pracujících, který nemá rozsahem žádnou obdobu v minulosti. Tento výzkum provádí na Sibiři profesor G. A. Pruděnskij (údaje se pravidelně zveřejňují v časopisech Vestnik statistiki, Voprosy ekonomiki a jsou v knize G. A. Pruděnského, která vyšla r. 1964).

Dále probíhá studium rodinných vztahů a soukromého života. Vedoucí skupinou jsou sociologové v čele s profesorem A. G. Charčovem (Leningrad, Akademie věd SSSR); rovněž v sociologické laboratoři kyjevské university (M. Bajkin).

Snad jste slyšeli o „Ústavu pro výzkum veřejného mínění“ při listě Komsomolskaja pravda (B. Grušin a A. Čikin), který soustavně pořádá v listě ankety. Roku 1963 vyšla kniha Tvář generace, která shrnuje výsledky ankety mládeže na otázku: „Co si myslíš o své generaci?“

Dosti úplné informace o sociologických ústředích v SSSR budou v březnu zveřejněny ve Věstniku Sovětské sociologické asociace, 1965.

Kromě profesionálních organizací máme mnoho organizací neprofesionálních, kde se vyvíjí spolupráce mezi profesionálními sociology a širokou masou stranických, komsomolských a odborářských aktivistů.

Například Leningradský veřejný ústav sociálního výzkumu studuje práci, sociální strukturu, příčiny zločinnosti, sociální problémy urbanistiky, masových komunikací, sociální pedagogiku atd.

Nedávno zřízený Veřejný ústav sociologického výzkumu při ÚV VLKSM (Komsomolu) vypracovává program výzkumu sociálních problémů mládeže. Ve vědecké radě tohoto ústavu jsou vedoucí profesionálních sociologických skupin a program výzkumu plní studenti, mladí vědci pracovníci a komsomolští aktivisté.

Pro shromažďování prvotního materiálu podle programu výzkumu získávají široké vrstvy aktivistů sociologové v Novosibirsku, Kazani (tam se zkoumají především sociální problémy urbanistiky), dále ve Voroněži, Sverdlovsku, Tallinu a Charkově. Obvykle se vytvářejí problémové sku-

piny podle tématu výzkumu, které se skládají z odborníků a zainteresovaného aktivu pracujících.

A konečně řada výzkumů profesionálních organizací se plní na základě hospodářských smluv (tzv. kontraktů) s různými sovětskými a hospodářskými organizacemi, které takový výzkum financují.

Novosibírská skupina sociologů pracuje podle hospodářské smlouvy s místní národohospodářskou radou na problémech urbanistiky, racionální organizace řízení průmyslu a pracovních záloh.

Leningradská skupina vykonává řadu prací (podle hospodářské smlouvy), týkajících se studia posluchačů televize, tendencí ve změně struktury dělnické třídy v Leningradě, profesionální orientace mládeže, optimalizace řízení v malých výrobních celcích.

Abychom vám mohli ilustrovat teoretický, praktický a ideologický význam sociologického výzkumu, dovolte několik příkladů:

První příklad se týká výzkumu, který je orientován na rozvoj teorie a vztahuje se k oblasti sociologie.

Při studiu faktorů působících na poměr dělníka k práci (zkoumalo se 2665 dělníků ve věku do 30 let ve 25 leningradských průmyslových podnicích) shledala laboratoř sociologického výzkumu leningradské university, že spokojenost s prací záleží na řadě faktorů, které zde řadíme od nejvýznamnějších k méně významným:

Faktory působící na poměr k práci	Index významnosti daného faktoru
1. náplň práce (práce nutí k přemýšlení nebo naopak nevyžaduje žádný důvtip)	0,72
2. výdělek	0,61
3. možnost zvyšovat kvalifikaci	0,58
4. rozmanitost práce	0,48
5. stav organizace práce	0,38
6. poměr správy podniku k dělníkovi	0,35
7. stupeň tělesné námahy	0,32

Při studiu pohnutek, stimulů pro volbu povolání u mladých lidí, kteří končí školu, získala laboratoř ekonomicko-matematických metod novosibírské university tyto

údaje: 45 % mladých lidí vycházejících ze školy si vybírá povolání podle „tvůrčího charakteru práce“. Po dokončení školy hodlá pracovat v profesích s tvůrčími možnostmi:

minimálními	2,5 %
průměrnými	52,5 %
maximálními	45,0 %

Tyto údaje o přání při volbě povolání mají vysokou korelaci s reálnou volbou povolání po ukončení školy.

Teoretické závěry. I když si materiální pobídka zachovává význam, hlavním činitelem, určujícím spokojenost s prací, se stává náplň práce samé. V tom se odráží reálná tendence přeměny práce v životní potřebu.

Praktické závěry. Přeměnu práce v potřebu určuje především náplň, obsah práce. Roku 1959 se v našem průmyslu (podle výsledků profesionálního sčítání Ústředního statistického úřadu SSSR) ruční prací zaměstnávalo 47 % dělníků v průmyslu a z těchto polovina čistě manuální práci a asi 15 % prací nekvalifikovanou.

S růstem vzdělání dělníka rostou požadavky na tvůrčí možnosti práce (průměrné vzdělání dělníků do 30 let v Leningradě dosahuje nyní 7,5 – 8 tříd). Bude-li zaostávat tempo, jímž se bude měnit obsah práce, dojdeme k tendenci zpomalování tempa přeměny práce v potřebu). A změna náplně práce je velmi pomalá, neboť nyní jde o komplexní mechanizaci a pak komplexní automatizaci výroby a ve stadiu automatizace vzniká velká skupina dělníků operátérů s velmi nízkou úrovní náplně práce (např. na rozdíl od dělníků seřizovačů).

V zásadě je však možno propočítat reálné perspektivy rozvoje procesu, při němž se práce stává potřebou, pakliže za výchozí parametry přijmeme perspektivní plány technického pokroku, demografické údaje obyvatelstva podle tendence v úrovni vzdělání a některé jiné faktory.

Je třeba připomenout, že s růstem reálných mezd bude jejich motivační význam jako faktoru určujícího přeměnu práce v potřebu i nadále klesat.

Ideologické propagandistické závěry. Porovnáme-li naše údaje s údaji amerických sociologů o motivaci práce dělníka, shledáváme, že:

Zájem o náplň práce je u amerického dělníka na 5.—10. místě ve stupnici o deseti členech proti 2. místu u sovětského dělníka (je tedy 2.5 — 5krát nižší).

U amerického dělníka je na prvním místě motiv, spojený se „stabilitou“ jeho práce (zabezpečení před nezaměstnaností). Svou motivační „silou“ se rovná zájmu o náplň práce u sovětského dělníka (1,9 proti 2 podle desetičlenné stupnice).

Výše výdělku si udržuje téměř stejný motivační význam (3,4 proti 3,4), i když má jinou náplň, protože v USA je výdělek také ukazatelem společenského postavení a prestiže, a proto je jeho motivační význam specifický.

Ale nebudeme dále v tomto rozboru pokračovat. Můžeme však říci, že jsme dospěli k významnému ideologickému efektu, který názorně ukazuje, jak se práce za socialismu osvobozuje; pro amerického dělníka je důležité: na prvním místě mít nějakou práci a 2. dostatečné životní minimum jako výsledek práce. Pro sovětského: 1. mít práci, která by uspokojovala jeho potřeby a zájmy, práci, která by měla dostatečnou náplň a 2. zajišťovala dostatečné životní minimum. Pochopitelně, že s růstem hmotného zabezpečení pracujících první faktor poroste.

Nyní druhý příklad. Tady jde o výzkum příčin fluktuace pracovních sil, tj. o výzkum, který na rozdíl od předchozího se zaměřuje především na řešení praktických úkolů dneška a vztahuje se k oblasti konkrétního sociálního výzkumu na hranici mezi ekonomikou, sociologií a psychologii.

V pohybu pracovních sil lze rozpoznat pět základních forem: a) demografický pohyb — tj. střídání dělnických kádřů při odchodu do důchodu, vstupu do armády, příliv mladých sil apod.; b) sociální pohyb pracovní síly, spojený se změnou sociálního postavení pracujících: přechod z kategorie dělník do kategorie „zaměstnanec“, „inženýr“ nebo „technik“, odchod z práce v závodě na vysokou školu, na studium apod. Na tuto formu pohybu připadá v Leningradě přes 25 % celkového pohybu pracovních sil; c) pohyb pracovních sil mezi odvětvími, spojený se zásadními změnami ve výrobní struktuře, např. příliv kádřů do chemického průmyslu a odliv z jiných průmyslových odvětví; d) přemisťování dělníků z jedné profesionální skupiny do druhé, což je rovněž spojeno

s technickou renovací výroby; e) teritoriální pohyb — např. rozvoj průmyslu ve východních částech SSSR.

Pohyb pracovních sil tedy do značné míry souvisí se zákonitými sociálními změnami a se změnami ve struktuře výroby.

Velká část fluktuace pracovních sil však je způsobena nepořádkem a neorganizovanými formami — přechodem z jedné práce na druhou, což vede k velkým ekonomickým i morálním ztrátám, které vyvolává přeškolení kádřů, přestávky v práci, když se proplytvávají statisíce pracovních hodin. Snižování výkonnosti v prvním měsíci práce na novém pracovišti podle údajů vědeckovýzkumného ústavu práce je 25—30 % a v posledním měsíci práce na starém pracovišti až 10 %.

Protože je to problém velmi palčivý, pustil se Leningradský veřejný ústav sociálního výzkumu do důkladného zkoumání pohnutek a objektivních příčin, proč dělníci přecházejí z jedné práce do druhé. Tento výzkum zahrnoval 11 000 dělníků, kteří přešli z jednoho pracoviště na druhé. Byli dotázáni všichni nově přijati v daném závodě. Celkem podchytil výzkum 25 závodů a továren za pět čtvrtletí v letech 1962—1963. Práci řídili soudruzi A. Zdravomyslov, O. Škanatan a L. Bljachman a pomáhala jim široká veřejnost v podnicích. Materiály zpracovávaly elektronové počítače v jednom z ústavů Akademie věd SSSR.

Jaké jsou výsledky:

V rozporu s názorem většiny praktiků se ukázalo, že hlavní příčinou fluktuace kádřů není „honba za rublem“. Ze tří hlavních příčin lze uvést tyto:

1. Nespokojenost s charakterem práce; přání změnit profesi = 37,4 %.

2. Snaha zlepšit své bytové podmínky anebo dostat práci blíž k domovu = 29,9 %.

3. Snaha zvýšit si výdělek = 23,5 %.

Zvláště důležité je zdůraznit nesprávnost představy, že jedinou a hlavní příčinou přechodu na jinou práci je nespokojenost s výdělkem.

Z dotázaných dělníků jich 2839 změnilo práci za práci méně placenou; 4242 si udrželo dosavadní výdělek a pouze 4545 dostalo na novém pracovišti vyšší mzdu. Přes 50 % dělníků přecházelo na nové pracoviště, i když předem dobře věděli, že se jim mzda nezvýší.

Zároveň bylo zjištěno mnoho nedostatku v odměňování za práci u řady profesí. Nebezpečná je nejednota v tarifikaci. 26 % dělníků, kteří měli na dřívějším pracovišti I. (nejnižší) třídu, získali při přechodu na nové pracoviště III. a IV. třídu.

To vše bylo důkladně prozkoumáno v národohospodářské radě a vyvodily se praktické závěry pro mnoho továren a závodů, aby se daly do pořádku mzdové sazby a systém zvyšování kvalifikace dělníků v závodech.

Jednou z hlavních příčin fluktuace jsou neuspokojivé pracovní podmínky, žádné výhledy na růst, práce neodpovídající sklonům a zálibám. Právě tyto příčiny, které lze odstranit, mají rozhodující vliv na vysoké procento fluktuace.

Pro dělnice jsou hlavní pohnutkou odchodu z pracoviště noční směny, špatné pracovní podmínky, velká vzdálenost pracoviště od bydliště, vzdálenost jeslí a mateřských škol od bydliště. (Např. z těchto příčin změnilo pracoviště 41,6 % žen.) Naše ekonomické propočty ukázaly, že stavba dětských institucí a úplné uspokojení jejich potřeby se za méně než dva roky bude rentovat tím, co se ušetří snížením fluktuace pracovních sil.

Leningradský městský výkonný výbor se na základě tohoto výzkumu usnesl, že při přidělování nových bytů bude dbát jejich vzdáleností od pracoviště nových nájemníků.

Zavedení nových grafikonů směnosti v textilních továrnách by snížilo fluktuaci pracovních sil asi o 10–15 %.

Důležité je přihlížet i k věkovým zvláštěnostem dělníků. Tak např. na pracovní podmínky a na podmínky odpočinku jsou zvlášť citliví lidé nad 40 let (23 % dotázaných); na bytové a sociální podmínky jsou lidé citliví hlavně v 21–30 letech, kdy se utvářejí rodiny; a na výdělek lidé nad 50 let (tj. ve věku před penzí).

Úroveň vzdělání má výrazný vliv na klony k té či oné skupině profesí. Např. elektromontéři jsou jedinou profesí, již se přidržuje přes 50 % lidí se středoškolským vzděláním.

Hlavním problémem pro dělnickou mládež je vytvoření podmínek pro to, aby mohla práci spojit s vzděláním.

Údaje tohoto výzkumu byly dopodrobna rozpracovány podle výrobních odvětví, po-

dle jednotlivých podniků, podle kategorií, profesí atd.

Staly se přitom základem usnesení Leningradské národohospodářské rady, městského výboru KSSS a leningradského výkonného výboru a projednávaly se na schůzích vedoucích podniků.

Očekáváme, že uskutečnění návrhů vyplývajících z výsledků průzkumu bude mít výrazný hospodářský i morální efekt.

Třetím příkladem je studium časových rozpočtů pracujících. Tento výzkum skýtá důležitý materiál pro mnoho praktiků. Např. urbanisté získávají určité orientační údaje o stavbě kulturních a sportovních i zábavních objektů. Podle našich údajů se s růstem vzdělání a celkové kultury obyvatelstva snižuje význam masových forem kultury. V časových rozpočtech lidí s jednátiletým školním vzděláním a se vzděláním ještě vyšším klesá návštěva masových forem kultury na 0,5 % proti 5 % z týdenního rozpočtu volného času ostatního městského obyvatelstva. Naopak roste význam intimnějších a hlubších forem masové kultury (návštěv divadel, klubů, klubových kaváren apod.).

Leningradští urbanisté důkladně studují tyto materiály, ba organizují nyní dokonce speciální průzkum časového rozpočtu obyvatelstva, zaměřující se specializovaněji na tyto otázky.

III. Některé aktuální problémy dalšího rozvoje sociologického výzkumu

Jak je vidět z tohoto zběžného výčtu tematiky výzkumů a organizace práce, máme nyní před sebou několik nevyřešených a významných problémů.

Za prvé nemáme přesný systém přípravy profesionálních kádrů pro sociologický výzkum. Tato otázka bude patrně kladně vyřešena v novém školním roce. Prozatím máme soustavný kurs metodologie, metodiky a techniky sociologického výzkumu na leningradské universitě (filosofická fakulta) a začíná se s ním v podobě jednotlivých přednáškových cyklů na moskevské universitě.

Profesionální příprava kádrů v této oblasti je problémem číslo jedna. Hlavní kritika dosavadního výzkumu v sovětském filosofickém tisku se zaměřuje na to, že se mnohé práce vykonávají bez přesného programu a soustavy pracovních hypotéz,

bez náležitého statistického zdůvodnění reprezentace a hodnověrnosti závěrů.

Jistou pomocí ve zvyšování kvalifikace sociologů v tomto směru budou práce, připravené k tisku: čtyřsvazková publikace Akademie věd SSSR „Metodologie, metodika a technika sociologického výzkumu“, vyšla už kniha Novosibiránů o statistice v sociologickém výzkumu a jednotlivé články v časopisech, zabývající se těmito otázkami.

Druhou stránkou je přesnější diferenciací sociologického a sociálního výzkumu. Tato otázka se řeší tou měrou, jak je řešena první otázka. Sociologové nyní nezřídka pracují v oblastech, které lze velmi těžko přiřadit k sociologii, např., jak jsme už řekli, studují příčiny fluktuace pracovních sil. Je to nucené odvádění sil do jiných oblastí, vyplývající z toho, že máme velkou potřebu vědeckého rozboru palčivých sociálních problémů v různých sférách života naší společnosti, ale školených odborníků máme jen omezené množství. My si však dobře uvědomujeme, že ne všechno, co sociolog studuje, je specifickou oblastí sociologie. A nesmíme se dát zlákat pokusem připočítávat k sociologii veškerou problematiku, kterou je nutno se dnes zabývat, byť i byla z praktického hlediska nadmíru důležitá.

Třetí otázkou jsou mezinárodní styky marxistů mezi sebou a styky s nemarxistickými sociology.

Naše vzájemné styky se nyní rozbíhají dosti dobře. Bohužel se v podstatě omezují na dvě střediska — Moskvu a Leningrad a nedotýkají se jiných sovětských sociologických skupin. Ale ani to není špatné. Naše laboratoř má stále styky prakticky se všemi sociologickými skupinami a středisky v zemích socialistického společenství. Jsou to styky osobní i styky prostřednictvím korespondence. To má neobyčejně velký a plodný vliv na práci každé strany.

Tak např. jsme využili polských zkušeností s organizací výzkumu masových komunikací, bulharských zkušeností se studiem nábožnosti obyvatelstva, maďarských zkušeností se studiem poměru dělníka k práci.

Setkání s československými soudruhy a kolegy (Slejška, Machonin, korespondence se skupinou soudružky Rollové, se soudruhem Hoškem, Vágnerem a jinými) nám

poskytly rozsáhlý materiál pro sebekritiku naší práce.

Styky s buržoazními sociology se kromě účasti sovětských představitelů na mezinárodních kongresech rozvíjejí i v podobě vzájemné výměny informací a osobních styků. Zájem o naše práce je u buržoazních sociologů značný. O tom svědčí překlady článků ze sovětských publikací. V Londýně se připravuje vydání dvousvazkové knihy Sovětská sociologie dnes atd.

Zřejmě musíme rozlišovat dvojí tendenci: reakční, která se projevuje v tom, že naši protivníci využívají údajů z konkrétních výzkumů k „posílení“ protikomunistických útoků na socialismus (pověstný je tím např. anglický časopis redigovaný R. Knowem Soviet Studies nebo některé americké publikace téhož typu). Např. v prosinci 1964 otiskl list New York Times článek svého zpravodaje, který zkresluje některé údaje z našeho výzkumu poměru mladých dělníků k práci. Ale je tu i pokroková tendence: seznamování se sovětskou sociologií nikoliv podle zkreslené interpretace marxismu, ale z původních pramenů je nejlepším způsobem, jak můžeme ovlivňovat pokrokové vrstvy západní inteligence anebo alespoň vrstvy, které jsou loajální vůči socialismu.

Pokud jde o některé tendence dalšího rozvoje sociologického výzkumu v SSSR můžeme říci alespoň toto:

Zřetelně se rysuje potřeba vybudovat profesionální komplexní sociologické ústavy a střediska. Jeden z takových ústavů byl zřízen nedávno na leningradské universitě (vědeckovýzkumný ústav komplexního sociálního výzkumu). Pracují v něm národohospodáři, sociologové a psychologové na společném tématu Člověk v práci, poznávání a soutěžití. Otázka vytvoření komplexního ústavu v Moskvě, který by se stal pro celý Sovětský svaz vědeckým střediskem, se nyní projednává.

Patrně se sociologický výzkum bude rozvíjet dvěma hlavními směry: jako výzkum zaměřený v podstatě na další rozvoj sociologické teorie marxismu. Jsou to průzkumy, jejichž jádrem jsou problémy sociálních důsledků technického pokroku a vytváření materiálně technické základny komunismu; průzkum změn v sociální struktuře sovětské společnosti při likvidování podstatných rozdílů mezi třídami; průzkum sovětské státnosti a lidové samo-

správy; studium zákonitostí rozvoje společenského vědomí a zejména sociální psychologie v souvislosti se změnami ve společenských vztazích sovětské společnosti.

Takový výzkum, který skýtá orientaci pro vědecké plánování sociálních změn v duchu požadavků programu komunistické strany, budou doplňovat masové sociální výzkumy, hlavně zaměřené na praxi, na řešení nejbližších hospodářských, politických, kulturních a jiných úkolů budování komunismu. Takový výzkum lze řadit mezi problémy vědeckého rozboru běžné činnosti anebo vědeckého rozboru systému řízení jednotlivých stránek činnosti společnosti, což je to, k čemu nás nabádal V. I. Lenin ve svých posledních člancích o zlepšení práce státního aparátu.

A konečně, pokud jde o technickou stránku věci, bude se stále více rozšiřovat využití posledních vymožeností výpočetní analytické a elektronkové výpočetní tech-

niky. Proto se pracuje (hlavně v Novosibirsku, Leningradě a Tallinu) na vytváření algoritmů pro řešení standardních úkolů proměnlivé analýzy sociologických údajů, na vypracování některých typických metod využití teorie grafů v sociologickém výzkumu s algoritmem operací na elektronkovém výpočetním stroji apod.

Konkrétnímu sociologickému a sociálnímu výzkumu bezesporu náleží velká budoucnost ve všech zemích socialistického tábora. Proto musíme ještě více rozvíjet výměnu zkušeností a informací v této oblasti, případně organizovat společný výzkum podle jednotného programu. Zkušenosti československých soudruhů, u nichž se sociologický výzkum značně rozvinul, stejně jako zkušenosti našich kolegů z jiných socialistických zemí jsou pro nás velmi cenným poučením a nejlépe napomáhají našemu společnému postupu vpřed.